

Krzysztof Królczyk

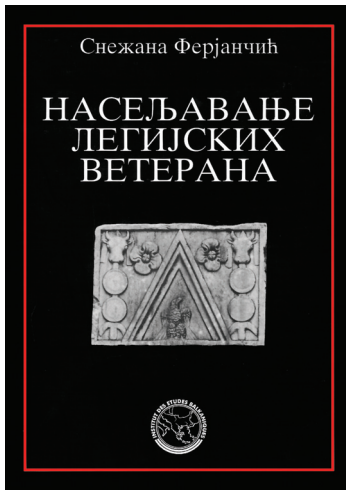
Weterani legionów rzymskich w prowincjach bałkańskich Imperium Romanum

Studia Europaea Gnesnensia 1-2, 422-431

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Królczyk
(Poznań)

**WETERANI LEGIONÓW RZYMSKICH
W PROWINCJACH BAŁKAŃSKICH
IMPERIUM ROMANUM**

Snežana Ferjančić, *Nasel'avanje legijskih veterana u balkanskim provincijama I–III vek n.e. (Settlement of Legionary Veterans in Balkan Provinces I–III Century A.D.)*, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti — Balkanološki Institut, Beograd 2002, ss. 380.

Weterani jako grupa społeczna w Cesarstwie Rzymskim cieszą się już od dawna¹ zainteresowaniem badaczy, czego dowodem jest znaczna liczba publikacji poświęconych roli zdemobilizowanych żołnierzy w życiu Imperium Romanum, ukazujących się zwłaszcza w ostatnich latach². Wynika to z faktu, że weterani tworzyli w miejscach swojego osiedlenia się, w tym przede wszystkim w prowincjach nadgranicznych, grupę liczną, stosunkowo zamożną i uprzywilejowaną pod względem prawnym, a intensywne osadnictwo wojskowe stanowiło jeden z istotnych czynników romanizacji obszarów limesowych Cesarstwa.

W nurt badań nad weteranami w starożytnym Rzymie wpisuje się także omawiana książka serbskiej uczoney Snežany Ferjančić, poświęcona problemowi osadnictwa weteranów legionowych w prowincjach bałkańskich Imperium Romanum w okresie pryncypatu (I–III w. po Chr.). Stanowi ona zmienioną wersję pracy magisterskiej autorki, napisanej i obronionej w 1998 r. pod kierunkiem prof. Mirosławy Mirković na Uniwersytecie w Belgradzie. Pod pojęciem „prowincje bałkańskie” Snežana Ferjančić rozumie Pannonię, Dalmację, Mezję, Macedonię, Trację i Achają (s. 9).

¹ Zob. G. van Zelder van Beveren, *Disputatio juridica inauguralis de veteranis, seu militibus veteres, Trajecti ad Rhenum* [Utrecht] 1737.

² Na przykład ostatnio: A. Chausa Sáez, *Veteranos en el África Romana*, Barcelona 1997; E. Todisco, *I veterani in Italia in età imperiale*, Bari 1999; I. Boianov, *Rimskite veterani v Dolna Mizija i Trakija (I–III v.)* [The Roman Veterans in Lower Moesia and Thrace (1st–3rd century AD)], Sofia 2008; K. Królczyk, *Veteranen in den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.–3. Jh. n. Chr.)*, Poznań 2009.

Na całość recenzowanej pracy składają się: wstęp (s. 9–20), trzy zasadnicze rozdziały poświęcone osadnictwu wojskowemu w prowincjach bałkańskich (s. 21–181), zakończenie (s. 183–207), stosunkowo obszerne streszczenie w języku angielskim (s. 209–232), katalog inskrypcji (s. 233–312), tabele przedstawiające osadnictwo weteranów w poszczególnych prowincjach (s. 313–321), a ponadto wykaz wykorzystanych źródeł wraz ze skrótami (s. 323–325) i literatury przedmiotu (s. 326–335), indeksy (geograficzny i znanych postaci starożytności (s. 337–347), a także indeks epigraficzny, zawierający spis nazwisk weteranów (s. 348–358), przydomków weteranów (s. 358–366), imiona bóstw (s. 366–367), funkcje kapłańskie (s. 367), ponownie nazwy geograficzne (s. 367–369), *tribus* (s. 369–371), jednostki i stopnie wojskowe (s. 371–375), funkcje municypalne (s. 375–376) kolegia (s. 376), miejsce odnalezienia inskrypcji (s. 376–378) oraz cztery mapy starożytnych prowincji bałkańskich (s. 379–380).

We wstępie autorka krótko przedstawiła znaczenie terminu *veteranus* oraz poszczególne kategorie *missio* (zwolnienie ze służby wojskowej), a także omówiła wykorzystane przy pisaniu pracy źródła i literaturę przedmiotu. Pierwszy rozdział („Veteranske kolonije”, s. 21–102) został poświęcony koloniom weteranów, zakładanym w okresie wczesnego Cesarstwa w prowincjach bałkańskich. Autorka zaprezentowała je z uwzględnieniem podziału geograficznego na poszczególne prowincje. I tak w ramach Pannonii Superior zostały scharakteryzowane następujące ośrodki: Savaria (s. 21–28), Poetovio (s. 29–36), Emona (s. 36–46), Siscia (s. 46–48), w ramach Pannonii Inferior: Mursa (s. 49–52) i Sirmium (s. 52–55), w ramach Dalmacji: Aequum (s. 56–62), Salona (s. 62–67) i Iader (s. 67–69), w ramach Mezji Górnej: Scupi (s. 70–78) i Ratiaria (s. 78–83), w ramach Mezji Dolnej — Oescus (s. 84–90), w ramach Macedonii: Dium (s. 91–93) i Philippi (s. 94–96), w ramach Tracji — Deultum (s. 97–98) i Apri (s. 98–99), natomiast w ramach Achai — Patrai (s. 100–102). Kolejny rozdział omawianej pracy został poświęcony dedukcjom weteranów, które nie były związane z równoczesnym założeniem kolonii wysłużonych żołnierzy („Dedukcije bez osnivanja kolonija”, s. 103–127). Podobnie jak i w poprzednim rozdziale, tak i tu S. Ferjančić problem ten przedstawiła z uwzględnieniem podziału na prowincje. W przypadku prowincji Dalmacji do dedukcji niezwiązanych z założeniem kolonii autorka zaliczyła osadnictwo wojskowe w Siculi (s. 103–107), Bigeste (s. 107–114) i w miejscowości Rožki Slap (s. 114–118). W Górnej Panonii z podobną sytuacją mieliśmy do czynienia w przypadku Scarbantii (s. 119–125), natomiast w Tracji — Philipopolis (s. 126) i Augusta Traiana (s. 127). Trzeci i ostatni rozdział został poświęcony osadnictwu weteranów w pobliżu obozów wojskowych, w strefie

limesowej oraz w interiorze prowincji bałkańskich („Okolina wojnih logora i pojedinačno nasel'avanje na limesu i u unutrašnjosti balkanskih provincija”, s. 129–181). Także i tu Snežana Ferjančić posłużyła się podziałem na poszczególne prowincje. W Górnej Pannonii przedmiotem jej zainteresowań stało się osadnictwo w sąsiedztwie Vindobony (s. 129–131), Carnuntum (s. 131–136) i Brigetio (s. 136–140), w Pannonii Dolnej: Aquincum (s. 142–150) i Inter-cisa (s. 151–152), w Mezji Górnej: Singidunum (s. 154–159) i Viminacium (s. 159–164), w Mezji Dolnej: Novae (s. 166–169), Durostorum (s. 169–170) i Troesmis (s. 170–173), w Dalmacji zaś: Burnum (s. 175–178) i Tilurium (s. 178–180).

Wnioski z przeprowadzonych badań zostały przedstawione w obszernym zakończeniu (s. 183–207). Zdaniem autorki recenzowanej pracy analiza inskrypcji weteranów pozwala stwierdzić, że z ogólnej liczby 530 zdemobilizowanych żołnierzy poświadczonych w prowincjach bałkańskich w dedukcjach uczestniczyło 18 proc. spośród nich. Zdecydowana większość weteranów po zakończeniu służby osiedliła się w pobliżu miejsca stacjonowania swojej jednostki, 10 proc. powróciło w swoje ojczyste strony, natomiast 16 proc. osiedliło się na własną rękę w różnych miejscach poszczególnych prowincji. W zakończeniu autorka pokrótce przedstawiła również zagadnienia, które wcześniej nie zostały poruszone w poszczególnych rozdziałach, a mianowicie: organizacje typu *veterani et cives Romani*, kolegia zrzeszające „emerytowanych” żołnierzy, pełnione przez weteranów funkcje municypalne, ich pochodzenie etniczne, a wreszcie kwestię rodzin weteranów, w tym karier wojskowych synów zdemobilizowanych żołnierzy.

Integralną częścią pracy Snežany Ferjančić jest katalog 507 inskrypcji weteranów, które zostały odnalezione na interesującym ją terytorium. Poprzedziły go krótkie rozważania autorki na temat problemów wynikających z datowania napisów i kryteriów, które należy przy tej czynności uwzględnić. Inskrypcje zostały uszeregowane z uwzględnieniem podziału na prowincje, natomiast w ramach prowincji — z uwzględnieniem poszczególnych ośrodków. Przy każdym napisie została podana informacja o miejscu jego wcześniejszej publikacji (najczęściej CIL), charakterze inskrypcji (nagrobkowa, wotywna), wreszcie został przytoczony tekst napisu *in extenso* (jak zobaczymy — są od tego odstępstwa), a pod nim datacja inskrypcji, najczęściej z uzasadnieniem i niekiedy z odniesieniem do literatury przedmiotu.

Przystępując do oceny omawianej pracy, należy podkreślić, że przed ukazaniem się książki S. Ferjančić problem osadnictwa weteranów w prowincjach bałkańskich nie doczekał się szczegółowego omówienia w literaturze przed-

miotu³. Autorka wykorzystała obszerny zespół źródeł epigraficznych, a wnio-
ski, które wyciągnęła w wyniku jego analizy, są ogólnie poprawne. Niestety
pojawić się tu musi sporo uwag krytycznych, zarówno metodologicznych,
jak i rzeczowych. Po pierwsze pewne wątpliwości budzi już sam tytuł pracy.
O ile bowiem Dalmację, Macedonię, Achają i Trację, a także obie prowincje
mezyjskie, można z całą pewnością zaliczyć do prowincji bałkańskich, o tyle
już Pannonia, a zwłaszcza Pannonia Superior, z przyczyn geograficznych
i historycznych do Bałkanów zaliczona być nie może. Szkoda natomiast, że
Sneżana Ferjančić ze swoich rozważań wykluczyła prowincję Dację, przez
niektórych uczonych zaliczaną do obszaru bałkańskiego, z której to provin-
cji znamy niezwykle ciekawy i bogaty — także w odniesieniu do zagadnie-
nia osadnictwa weteranów — materiał źródłowy. Ponadto, jak sugeruje tytuł
pracy, powinniśmy oczekiwać, że autorka skoncentrowała się wyłącznie na
prezentacji osadnictwa weteranów na interesującym ją terytorium. Tymcza-
sem w pracy pojawiają się, co prawda dopiero w zakończeniu, stosunkowo
obszerne omówienia innych problemów dotyczących zdemobilizowanych
żołnierzy rzymskich, jak chociażby — o czym już była mowa powyżej —
udział weteranów w życiu politycznym prowincji. Nie jest to oczywiście rzecz,
którą powinniśmy zganić, wręcz przeciwnie, jednak w takim przypadku na-
leżałoby dokonać stosownej modyfikacji tytułu. Obecnie mamy bowiem do
czynienia z rozziwem pomiędzy tytułem książki a jej zawartością. Widział-
bym tu dwa możliwe rozwiązania: usunięcie wspomnianych dodatkowych
kwestii i skoncentrowanie się wyłącznie na osadnictwie weteranów lub też
— co byłoby chyba bardziej pożądane — zmodyfikowanie tytułu i znaczące
pogłębienie zagadnień bezpośrednio wiążących się z faktem zaistnienia in-
tensywnego osadnictwa wojskowego na terytorium prowincji bałkańskich, *de*
facto tylko zasygnalizowanych przez Sneżaną Ferjančić w zakończeniu pracy.
Chodziłoby tu m.in. o udział zdemobilizowanych *militēs* w życiu politycz-
nym prowincji (zwłaszcza awans do grona arystokracji miejskiej⁴), ale także
ekonomicznym i religijnym, tworzenie przez zdemobilizowanych żołnierzy

³ Klasyczna praca J.C. Manna (J.C. Mann, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement during the Principate*, London 1983) stanowić może jedynie wprowadzenie do tematu, wzmian-
kowana zaś w przypisie 2 książka autorstwa piszącego te słowa, choć w zasadniczym swym
zarysie gotowa już w 1998 r., ukazała się dopiero w 2009 r.

⁴ Tu punktem odniesienia mogłyby stać się studia Leszka Mrozewicza, zwłaszcza zaś praca
*Arystokracja municypalna w rzymskich prowincjach nad Renem i Dunajem w okresie Wczes-
nego Cesarstwa*, Poznań 1989.

stowarzyszeń typu *veterani et cives Romani*, wstępowanie przez nich do kolegiów zawodowych i religijnych itp.

Wypada także żałować, że autorka ze swych dociekań wyłączyła weteranów oddziałów pomocniczych, którzy również osiedlili się w prowincjach bałkańskich. Pominięcie zdemobilizowanych *auxilarii*, choć z całą pewnością mniej licznych od wysłużonych żołnierzy rzymskich legionów⁵, powoduje, że obraz weteranów na omawianym obszarze nie jest pełny. Trzeba to podkreślić z dużym naciskiem, gdyż zagadnienie osadnictwa weteranów wojsk pomocniczych stało się przedmiotem zwiększonego zainteresowania badaczy⁶, w tym także Mirosławy Mirković, pod której opieką naukową powstała przecież omawiana praca⁷. Pominięcie weteranów wojsk pomocniczych spowodowało ponadto, że autorka nie mogła wykorzystać niezwykle cennej kategorii źródeł, a mianowicie tzw. dyplomów wojskowych. Dokumenty te, których liczba w ostatnich latach znacznie się powiększyła, oddają nieocenione usługi przy badaniu osadnictwa wojskowego w prowincjach⁸.

Sporo uwag krytycznych pojawić się musi przy ocenie wykorzystanych przez Snežanę Ferjančič publikacji źródłowych oraz literatury przedmiotu. Generalnie należy zauważyć, że autorka dotarła jedynie do starszych katalogów źródeł epigraficznych (i to nie do wszystkich). Publikacje nowsze, o ile się w ogóle pojawiają w recenzowanej książce, są niezwykle sporadyczne. Dla przykładu: S. Ferjančič

⁵ W świetle znanych nam dziś źródeł epigraficznych różnica pomiędzy liczbą zdemobilizowanych *legionarii* a *auxilarii*, osiadłych w prowincjach naddunajskich, nie jest jednak znacząca; np. z Mezji Górnej znamy 68 byłych legionistów i 44 byłych żołnierzy jednostek pomocniczych, z Mezji Dolniej liczby te wynoszą odpowiednio 90 i 54 — por. Królczyk, *Veteranen in den Donauprovinzen*, s. 90 i 106.

⁶ M.M. Roxan, *Settlement of Veterans of the Auxilia: a Preliminary Study*, [w:] W. Groenman-van Waateringe, B.L. van Beek, W.J.H. Willems, S.L. Wynia (ed.), *Roman Frontier Studies 1995. Proceeding of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies, Oxford 1997*, s. 483–491; eadem, *Veteran Settlement of the Auxilia in Germania*, [w:] G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck (hrsg.), *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*, Stuttgart 2000, s. 307–326.

⁷ M. Mirković, *Military Diplomas from Viminacium and the Settlement of Auxiliary Veterans: City or Countryside?*, [w:] Kaiser, Heer und Gesellschaft (jak w poprzednim przypisie), s. 365–375.

⁸ Oprócz dwóch woluminów tomu XVI *Corpus Inscriptionum Latinarum*, mamy obecnie do dyspozycji pięć tomów wydawnictwa *Roman Military Diplomas*, zapoczątkowanego przez Margaret M. Roxan. Nowo odnalezione dyplomy publikowane są na bieżąco w *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* oraz w *Chiron*. Zob. także cytowany w poprzednim przypisie artykuł Mirosławy Mirković.

nie zna katalogu greckich i łacińskich inskrypcji z Novae⁹, korpusu inskrypcji łacińskich z Bułgarii¹⁰, katalogu inskrypcji wojskowych z Carnuntum¹¹, najnowszych tomów inskrypcji pochodzących z Węgier¹², czy niedawno wydanych korpusów inskrypcji z sąsiedniej Słowenii¹³. Co prawda spora część zamieszczonych tam napisów została już wcześniej opublikowana, jednak w wielu wypadkach znacznej korekcie uległa lekcja inskrypcji, czego już autorka recenzowanej pracy nie mogła uwzględnić. Podobny zarzut można postawić w odniesieniu do wykorzystanej literatury przedmiotu. S. Ferjančić nie zna wielu prac bezpośrednio dotyczących problematyki weteranów, w tym np. Andreia Aricescu¹⁴, Radu Ardevana¹⁵, Leszka Mrozewicza¹⁶, D. Nikolova¹⁷, Aleksandra Kołobowa¹⁸, Zsolta

⁹ J. Kolendo, V. Božilova (ed.), *Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inférieure)*, Bordeaux 1997.

¹⁰ B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae, Serdicae* 1989.

¹¹ E. Vorbeck, *Militärschriften aus Carnuntum*, wyd. 2, Wien 1980.

¹² Die römischen Inschriften Ungarns 5, J. Fitz, Intercisa, Budapest–Bonn 1985; 6, J. Fitz, A. Mócsy, S. Soproni, *Das Territorium von Aquincum, die civitas Eraviscorum und die Limesstrecke Matrica–Annamatia und das Territorium von Gorsium*, Budapest–Bonn 2001.

¹³ M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*, Ljubljana 1997; *Inscriptiones Latinae Slovaniae* 1, M. Lovenjak, Neviodunum, Ljubljana 1998.

¹⁴ A. Aricescu, *Les veterans du limes Scythique*, [w:] D. Haupt, H.G. Horn (hrsg.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, Köln–Bonn 1977, s. 263–266.

¹⁵ R. Ardevan, *Veteranen und städtische Dekurionen im römischen Dakien*, *Eos* 77, 1989, s. 81–90.

¹⁶ L. Mrozewicz, *Roman Military Settlements in Lower Moesia (1st–3rd c.)*, *Archeologia* 33, 1982, s. 79–105; idem, *Rozwój ustroju municypalnego a postępy romanizacji w Mezji Dolnej*, Poznań 1982; idem, *Die Veteranen in den Munizipalräten an Rhein und Donau zur hohen Kaiserzeit (I.–III. Jh.)*, *Eos* 77, 1989, s. 65–80; idem, *Legioniści mezyjscy w I wieku po Chrystusie*, Poznań 1995.

¹⁷ D. Nikolov, *Veterani ot legio XXX Ulpia v Augusta Traiana (provincija Trakija)*, *Arheologija (Sofia)* 32, 1990, s. 34–35.

¹⁸ A. Kołobow, *Inskrypcje nagrobkowe weteranów jako źródło do historii społecznej wczesnego pryncypatu*, [w:] L. Mrozewicz, K. Ilski (red.), *Studia Moesiaca II*, Poznań 1994, s. 63–67; idem, *Social status of Legion Veteran in Roman Dalmatia under the Julio-Claudians (on Evidence of Epigraphics)*, [w:] L. Mrozewicz, K. Ilski (red.), *Studia Moesiaca II*, Poznań 1994, s. 141–151; idem, *Weterani legionowi w Dalmacji w I wieku po Chrystusie*, [w:] L. Mrozewicz, K. Ilski (red.), *Aetas imperatoria*, Poznań 1999, s. 317–335.

Visy'ego¹⁹, Lawrence'a Keppie'go²⁰, Stefana Linka²¹, Roberta F. Renza²², Hartmuta Wolffa²³ czy niżej podpisanego²⁴. Być może wynika to z trudnej sytuacji, w jakiej znalazła się Serbia po rozpadzie Jugosławii i wojnie domowej, niemniej fakt ten należy bardzo mocno zaakcentować.

Jeśli chodzi o treść pracy i wnioski, które wysuwa autorka, to — jak już wcześniej podkreślono — są one w większości poprawne. Drobne kwestie wymagają jednak sprostowania. Tak np. ze swoich rozważań autorka powinna wykluczyć Emonę, gdyż ta — w świetle najnowszych ustaleń — nigdy nie należała do Pannonii, stanowiąc od momentu erygowania tu rzymskiej kolonii część Italii²⁵. Natomiast w przypadku działających w prowincjach bałkańskich organizacji typu *veterani et cives Romani* autorka pominęła poświadczoną w okolicach Aegissus w Dobrudży (Mezja Dolna) korporację *veterani et cives Romani vico V[---]* (zob. CIL III 14442), tudzież działającą w dolnopannońskiej Matrica organizację *veterani et cives Romani* (zob. AE 2001, 1688 = 1995, 1270 = 1993, 1302 = RIU VI 1352). Należałoby również podać poprawną nazwę korporacji z Vicus Quintionis w Mezji Dolnej: *veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quintionis* (nie *ad vicum Quintionis*, jak u S. Ferjančić na s. 205).

Daje się również odczuć, co jest już zarzutem o bardziej ogólnym charakterze, brak porównania sytuacji weteranów w prowincjach bałkańskich z innymi terytoriami Cesarstwa Rzymskiego. Porównanie takie umożliwiłoby autorce wykazanie,

¹⁹Z. Visy, Bemerkungen zur Ansiedlung der Veteranen in Pannonia, Aquileia Nostra 68, 1997, s. 225–234.

²⁰L. Keppie, From Legionary Fortress to Military Colony. Veterans on the Roman Frontiers, [w:] idem, Legions and Veterans. Roman Army Papers, Stuttgart 2000, s. 301–316.

²¹S. Link, Konzepte der Privilegierung römischer Veteranen, Stuttgart 1989.

²²R.F. Renz, The Legal Position of the Soldier and Veteran in the Roman Empire, New York 1972.

²³H. Wolff, Die Entwicklung der Veteranenprivilegien vom Beginn des 1. Jahrhunderts v. Chr. bis auf Konstantin d. Gr., [w:] W. Eck, H. Wolff (hrsg.), Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle, Köln–Wien 1986, s. 44–115.

²⁴K. Królczyk, Kultury religijne weteranów w Mezji Dolnej, [w:] L. Mrozewicz, K. Ilski (red.), Studia Moesiaca II, Poznań 1994, s. 47–61; idem, Status prawny weteranów w Cesarstwie Rzymskim — uwagi wstępne, [w:] L. Mrozewicz, K. Ilski (red.), Aetas imperatoria, s. 289–316; idem, Veteranen in den Donauprovinzen des Römischen Kaiserreiches (1.–3. Jh. n. Chr.), Eos 86, 1999, s. 165–170; idem, Veterans in the Politics in Rome in the late Roman Republic (from Marius to Octavian), Eos 88, 2001, s. 285–298.

²⁵Zob. M. Šašel Kos, The Boundary Stone between Aquileia and Emona, Arh. Vest. 53, 2002, s. 373–382.

czy (a jeśli tak — to w jakim stopniu) osadnictwo weteranów w prowincjach szczególnie ją interesujących wyróżniało się na tle pozostałych obszarów Imperium, jak choćby sąsiednich limesowych prowincji nad Renem i górnym Dunajem.

Wartość katalogu inskrypcji, niewątpliwie cennego, gdyż zebrany tu został materiał rozproszony po różnych wydawnictwach, bardzo obniża jego niezbyt staranne wykonanie. Liczne inskrypcje cytowane są według starych wydań, gdy tymczasem ukazały się ich poprawione lekcje, w wielu wypadkach korygujące poprzednie próby rekonstrukcji uszkodzonych tekstów. Tak np. weteran Aurelius Macenius (katalog nr 420, s. 297) służył nie w legioie XIII *Gemina*, jak pierwotnie sądzono, lecz w *legio I Minervia*²⁶.

Z niektórymi lekcjami przyjętymi przez autorkę można polemizować. W uszkodzonej inskrypcji CIL III 14694 (nr 287, s. 277) Snežana Ferjančić dokonuje następującej rekonstrukcji szarzy Flaviusa V[---]: *centurio v[eter(anus)]*. Taka forma zapisu jest jednak mało prawdopodobna. W przypadku weterana, który w trakcie służby wojskowej był centurionem, pojawiłby się zapewne zapis *veteranus ex centurione*, doskonale poświadczony w materiale epigraficznym²⁷. Uszkodzony fragment można by rekonstruować *centurio v[eter(anorum)]*, choć i ta hipoteza jest raczej mało prawdopodobna, inskrypcję bowiem datuje się na późny okres (III–IV w. po Chr.), gdy tymczasem *vexilla veteranorum* były znane przede wszystkim w I w. po Chr. Być może więc Flavius V[---] nie był wcale weteranem. Nie wiadomo również, czy weteranem był C. Iulius Valens z Viminacium (nr 357, s. 288). W tekście inskrypcji został on wyraźnie określony mianem żołnierza służby czynnej: *mil(es) leg(ionis) VII Cl(audiae)*. Pewną przesłanką do uznania go za zdemobilizowanego żołnierza może być podana liczba lat służby w legioie (*stipendiorum XXV*), dłuższa od obowiązującej legionistów (wynosiła 20 lat). Musimy jednak pamiętać, że we wczesnym okresie, a inskrypcja pochodzi z początku II wieku po Chr., przypadki służby dłuższej od przewidzianej prawem nie były odosobnione.

²⁶Zob. I. Gr. Lat. Novae 76; L. Mrozewicz, Domo Cappadocia. Zu einer Veteraneninschrift aus Novae (Moesia Inferior), *Eos* 73, 1985, s. 297–300.

²⁷Zob. np. CIL III 142394 (= 8663 = 3157; Salona, Dalmacja): (...) Val(erius) Valens v[et(eranus)] ex (centurione) (...); K. Królczyk, Tituli veteranorum. Veteraneninschriften aus den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.–3. Jh. n. Chr.). Inskrypcje weteranów z prowincji naddunajskich Cesarstwa Rzymskiego (I–III w. po Chr.), Poznań 2005, s. 163 (Ciumăfaia, Dacia): (...) Ael(ius) Iulius veter(anus) ex (centurione) (...); Z. Visy (ed.), *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Pécs 2003, s. 142 (Cuccium/Ilok, Pannonia): (...) M(arco) Aurel(io) Sereno vet(erano) / ex (centurione) (...).

W zebranych przez S. Ferjančić źródłach epigraficznych pojawiają się niekiedy błędy, które wręcz irytują. I tak w tekście inskrypcji weterana C. Valeriusa Secundusa z Carnuntum (nr 71, s. 245) znajdujemy zupełnie nieoczekiwane niemieckie słowo TOCHTER (= córka), którego z całą pewnością w oryginale napisu nie ma. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku inskrypcji nr 73 (również s. 245). Stało się tak dlatego, że w kilku przypadkach S. Ferjančić mechanicznie przejęła skrócone zapisy inskrypcji, które pojawiły się w pracy węgierskiego uczonego Andrása Mócsy'ego, poświęconej społeczeństwu Pannonii do wojen markomańskich²⁸ (nr 66–73, s. 245), czego jednak autorka wyraźnie nie zaznaczyła. W związku z tym, obok absurdalnego włączania słów niemieckich do tekstów łacińskich, pojawiły się trudne niekiedy do interpretacji zapisy, jak np. inskrypcja P. Vinuciusa Rufusa (nr 72, s. 245): *P. Vinucius P. f. Cl. Rufus vet. Vinucia P. f. Quarta 35*. Autorka nie wyjaśnia nam, co oznacza liczba 35, zapisana w dodatku cyframi arabskimi, a nie rzymskimi. Czytelnik może się tylko domyślać, że chodzi tu o liczbę lat; nie wiemy wszakże, czy był to wiek weterana, czy też jego córki lub żony (? — tej informacji S. Ferjančić również nam nie podaje). Chcąc nie chcąc, musimy zatem zajrzeć do pracy A. Mócsy'ego, by znaleźć informację, gdzie wcześniej inskrypcja ta została opublikowana w całości. Poszukiwania doprowadzają nas w końcu do sukcesu: możemy dowiedzieć się, że inskrypcja została pierwotnie opublikowana w „Jahreshäfte des Österreichischen Archäologischen Instituts” w roku 1948 (Beiblatt, s. 245, nr 4), Vinucia Rufina zaś była żoną weterana, który zmarł w wieku 35 lat. Gdyby, jak już to podkreślono wyżej, Snežana Ferjančić знаła nowsze zbiory inskrypcji, w tym wymieniony wyżej zespół inskrypcji militarynych z Carnuntum, to takie problemy z całą pewnością by się nie pojawiły; omawiana inskrypcja P. Vinuciusa Rufusa bowiem jest tam zamieszczona pod numerem 239.

Jeszcze jeden przykład niefrasobliwości S. Ferjančić: przy inskrypcji weterana Aurelius Maximusa z dolnopanońskiego Rácalmás (nr 210, s. 265) autorka odwołuje się do publikacji CIL III 10237. Tymczasem pod wyżej wymienionym numerem w korpusie inskrypcji łacińskich znajduje się zupełnie inny napis, a interesujący nas tekst został umieszczony pod numerem 10327. Nie można przy tym wykluczyć, że tego typu błędów, potknięć i zwykłej niefrasobliwości jest więcej, co znacznie zmniejsza nasze zaufanie do wartości katalogu.

²⁸A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanenkriegen, Budapest 1959, s. 235–240.

Dość nieczytelny jest ponadto sposób skonstruowania indeksów, a konkretnie indeksu nazw geograficznych. Otóż nazwy te występują w dwóch różnych miejscach — po raz pierwszy razem z imionami znanych postaci świata starożytnego (s. 337–347) i ponownie w umieszczonym 20 stron dalej odrębnym indeksie nazw miejscowych, poświadczonych w inskrypcjach (s. 367–369). Co ciekawe, w pierwszym z wymienionych indeksów mamy do czynienia z toponimami starożytnymi i współczesnymi, w drugim zaś — co jest zresztą rzeczą oczywistą, gdyż chodzi o teksty inskrypcji — wyłącznie antycznymi. Pojawiają się w związku z tym pewne problemy. Dla przykładu: czytelnik, który za pomocą indeksu chciałby odszukać informacje na temat osadnictwa weteranów na terytorium dzisiejszej stolicy Węgier (skąd znamy szereg tekstów źródłowych), musi najpierw zajrzeć do pierwszego z indeksów, wyszukać określenia Aquincum (s. 337) i Budapeszt (s. 338), a następnie przejść do drugiego i tam ponownie odnaleźć Aquincum (s. 368). Dopiero po dłuższej chwili możemy się zorientować, że pierwszy indeks geograficzny odnosi się do tekstu głównego recenzowanej publikacji, indeks drugi zaś do katalogu inskrypcji, przy czym numery umieszczone za toponimami w pierwszym z wykazów oznaczają odnośne strony w książce, natomiast w przypadku drugiego — numery inskrypcji w katalogu. Nie zostało to jednak w żaden sposób zaznaczone przez autorkę. Przyznać trzeba, że taki system do najprostszych nie należy; jego korekta byłaby zatem niezwykle pożądana.

Reasumując powyższe uwagi, musimy podkreślić, że ukazania się pracy Snejany Ferjančić można było oczekiwać z dużymi nadziejami jako pierwszego współczesnego studium poświęconego osadnictwu weteranów w prowincjach bałkańskich, mogącego wypełnić zauważalną lukę w literaturze przedmiotu. Nadzieje te jednak nie zostały do końca spełnione. Choć recenzowana publikacja pod względem merytorycznym, jeśli wziąć pod uwagę wyciągnięte przez autorkę wnioski, jest w zasadzie poprawna, to jednak zawiera szereg wymienionych powyżej niedociągnięć, potknięć i błędów, które powodują, że czytelnik doznaje rosnącego uczucia rozczarowania. Wypada wyrazić jedynie nadzieję, że autorka — przygotowując ewentualne wznowienie swej książki, najlepiej w jednym z tzw. języków kongresowych — dokona w niej szeregu poprawek, które sprawią, że recenzowana praca będzie mogła zająć odpowiednie miejsce w historiografii.